

Från "säker" kränkning till "fantasifull" observatör. Replik till Bror Stefenson och Göran Wallén

Ola Tunander

Mycket lite nytt framkommer i Bror Stefensons och Göran Walléns kritik av min artikel om vetenskap och ubåtar i *Forum navale* (nr. 65). Både Stefenson och Wallén angriper mig för ting som jag aldrig har sagt,¹ och de utelämnar centrala frågor. Vad gäller signalspanningsbevisen har jag tidigare anslutit mig till Ubåtsutredningen 1995 och tar inte upp frågan här. När det gäller passagen av en undervattensfarkost vid Mälsten under ett fem timmar långt eldförbud den 13-14 oktober 1982 har jag behandlat den i detalj i mina böcker, och jag tvingas här helt enkelt att hänvisa till dem utan att gå in på saken närmare. Jag har vidare visat att centrala befälhavare inklusive ÖB vid flera tillfällen förordade eller gav order om eldtillstånd. De var villiga att ta risken med en allvarligt skadad eller t.o.m. sänkt farkost. Marinens interna utredning under amiral Gunnar Grandin skrev att eldförbuden infördes "utan kompetens och kunskap" och att de kan ha bidragit till att ubåtarna undkom.² Även den politiska ledningen stödde eldtillstånd, medan förslag om eldförbud fram-

---

Ola Tunander, f. 1948, fil dr, forskningsprofessor vid International Peace Research Institute, Oslo (PRIO). Deltog som civil expert i Ekéus ubåtsutredning *Perspektiv på ubåtsfrågan: hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt* SOU 2001: 85. Har skrivit ett flertal böcker om bl.a. geopolitik, militär strategi, säkerhetspolitik samt ubåtsfrågan i Sverige.

fördes av ett par amiraler.³ Jag har ställt mig frågan varför det var dessa amiraler som agerade med en sådan försiktighet, medan den sovjetiske ledaren Jurij Andropov uppmanade svenskarna att sänka ubåtarna så vi fick se vad som kom upp.⁴ I motsats till amiral Stefenson har jag redogjort för inte bara sovjetiska utan också för brittiska, amerikanska, västtyska och italienska dykarfarkoster och miniubåtar som förekommer i litteraturen. Jag har funnit att det snarare är några av dessa västliga farkoster som passar med de observationer som gjordes under Hårsfjärdsincidenten; även exakta mått på kölspår stämmer med dessa ubåtar och inte med några kända sovjetiska farkoster.⁵ Jag finner också Walléns angrepp på överste Lars Hansson som trist med tanke på mängden ogrundade påstående som Wallén kastar ur sig. I Stefensons och Walléns kommentarer finns emellertid ett par ting som är av intresse. Stefenson skriver:

Det är ett falskt påstående att jag [Bror Stefenson] och Emil Svensson skulle ha föreslagit att Sovjetunionen skulle pekas ut [...] Förslaget [om att peka ut Sovjet] togs fram inom kommissionen innan experterna fick en anmaning att yttra sig.

Om detta är riktigt har det vittgående implikationer. Men först måste man ställa sig frågan: hur skulle kommissionen ha kunnat ha en uppfattning i nationsfrågan utan att ha lyssnat på sin militära expert, Bror Stefenson, och utan att ha sett på det material som Emil Svensson och den Marina Analysgruppen hade tagit fram? Det senare var det material som kommissionen fick tillgång till (se nedan) och rapportens hänvisning till "optiska observationer", "hydrofonljud", "signalspaning" och "bottenspår" vilar på detta material. Det framstår därmed som märkligt att kommissionen skulle kunna ha kommit till en uppfattning i nationalitetsfrågan utan stöd i det material experterna hade tagit fram. Kommissionsrapporten *Att möta ubåtshotet* (SOU 1983:13) uttrycker en helt annan uppfattning än Stefenson i denna fråga. Den säger i avsnittet om de främmande ubåtarnas nationalitet att "[k]ommissionen har efter ingående prövning anslutit sig till denna [experternas] bedömning",⁶ d.v.s. till Stefensons och Svenssons bedömning av olika typer av observationer. I sammanfattningen sägs vidare:

Emellertid har för kommissionen redovisats en stor mängd observationer av skilda slag som sammantaget tydligt utvisar att det rör sig om ubåtar tillhörande Warszawapakten, d.v.s. väsentligen sovjetiska ubåtar. Kommissionen ansluter sig till den av experter gjorda bedömningen att det i Hårsfjärden, liksom tidigare under 1982 och, åtminstone i helt dominerande grad, under 1980-talet som helhet, rörde sig om kränkningar genom sovjetiska ubåtar.⁷

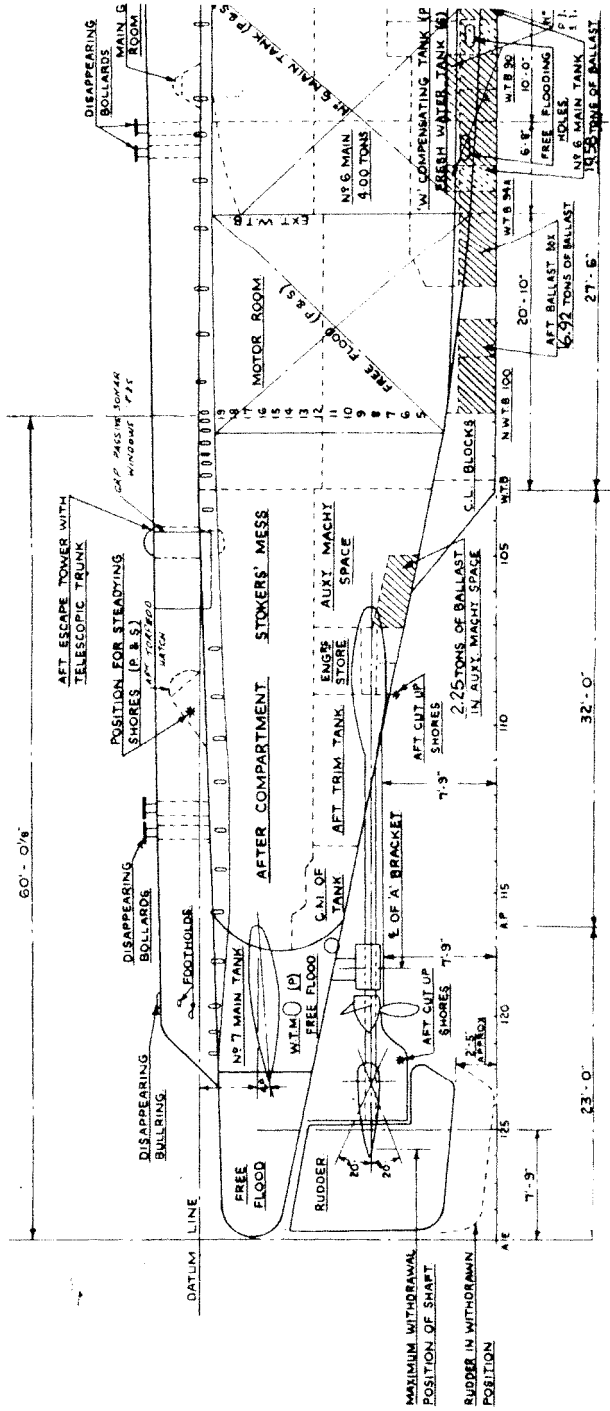
Formuleringen "kommissionen har efter ingående prövning anslutit sig till experternas bedömning" återkommer under presskonferensen den 26 april 1983 då kommissionsrapporten offentliggjordes. Det är den magiska formuleringen som både Sven Andersson och Carl Bildt använder sig av och som lägger det yttersta ansvaret för nationsbedömningen på den militära expertisen.⁸ Och Stefenson förklarade för TV-nyheterna strax efter presskonferensen:

Människor har sett och tecknat ned, och där skiljer det sig klart mellan olika ubåtar på den ena och den andra sidan, därför kan vi säga att det är Warszawa-pakten. Vi har hört olika saker, och det ger också klara indikationer. Vi har uppfångat i etern olika signaler som gör att vi kan säga vad det är.⁹

Här uttalar sig amiral Stefenson som om hans bedömning var grundad i hans militära expertis, men i *Forum navale* säger Stefenson nu att beslutet om ett utpekande av Sovjetunionen togs av kommissionen redan innan expertisen tillfrågades. Betyder det att Stefenson har sett sig bunden av kommissionens beslut även om det kan ha gått emot hans egen uppfattning? Bror Stefensons uttalande i TV den 26 april 1983 och hans rapport i nationalitetsfrågan, d.v.s. försvarsstabens PM från den 18 april¹⁰ skulle i så fall inte främst ha varit ett uttryck för Stefensons övertygelse och tekniska analys utan skulle båda vara grundade i ett politiskt beslut taget av den parlamentariska kommissionens ordförande Sven Andersson eller av Sven Andersson tillsammans med den i frågan mycket aktive medlemmen Carl Bildt.¹¹ Andra, som socialdemokraten Olle Svensson, säger att han länge var tveksam till ett utpekande men övertygades av Sven Andersson som satt med honom och gick igenom "den hemliga pärmen" (d.v.s. Analysgruppens rapport). Olle Svensson skriver: "Viktigast är att vi blivit överens om att inte dölja de slutsatser våra experter dragit av sina iakttagelser. Vi utpekar Sovjet som inkräktare".¹²

Mycket tyder på att ett utpekande av Sovjetunionen medvetet eller omedvetet var förberett av Analysgruppen. En mängd observationer som var

Ritning av akterparti av ubåt av Oberonklass, HIMAS Ovens.
 Källa: Western Australian Museum.

oförenliga med en sovjetisk ubåt togs inte med i Analysgruppens rapport. Och att tänka sig att den parlamentariska kommissionen i detta läge skulle ha annat att bygga på än den militära expertisen framstår som märkligt, men det är under alla omständigheter intressant att Stefenson nu säger att kommissionen skulle ha pekats ut Sovjetunionen som ansvarigt för kränkningarna utan att den militära expertisen skulle ha fått komma till tals. Och kanske bör det erkännas att detta uttalande svarar bättre mot vad Stefenson ska ha sagt på ett möte med regeringen den 21 oktober 1982. Enligt anteckningarna från mötet gjorda av Olof Palmes sekreterare Ulf Larsson skulle Lennart Ljung ha sagt att det inte fanns tecken på bestämd nationalitet, men Stefenson skulle ha sagt att ubåtarna hade opererat provokativt "två och två" och att de bland annat antogs ha varit här för att "testa vår förmåga/vilja",¹³ vilket knappast tyder på en sovjetisk operation. Detta stämmer istället med vad den amerikanske försvarsministern Casper Weinberger och den brittiske marinministern Keith Speed berättade för svensk TV år 2000. Enligt dem var det för USA och Storbritannien nödvändigt att testa huruvida Sverige hade förmåga och vilja att försvara sig mot Sovjetunionen.¹⁴ Att Sovjetunionen skulle uppträda "provokativt" för att på så vis stärka vårt försvar mot ett sovjetiskt angrepp verkar mindre sannolikt. Eller för att citera den norske amiralen Kjell A. Prytz (chef för sjøoperationer 1979–82, chef för operationsstaben 1983–85, chef för kustflottan 1985–89, chef för sjöstridskrafterna i Sydnorge [NATO] 1989–92, generalinspektör för sjøforsvaret 1992–95) med anledning av vissa ubåtars märkliga uppträdande i norska vatten: Han berättade för den norska Forsvarshistorien att han ikke var "fremmed for at britiske og amerikanske ubåter kunne ha fått i oppdrag å vise seg fram langs norskekysten med adresse til både Moskva og Oslo."¹⁵

Men varför säger Stefenson senare i september 1983 att kölavtrycket i Danziger Gatt stämmer exakt, "på centimetrarna när", med vad som mätts upp efter Whiskeyubåten i Karlskrona 1981? Stefenson intervjuades i *Stockholms-Tidningen*, och måttet på kölspåret utanför Mälsten kom att beskrivas som "ett av de starkaste bevisen" för en sovjetisk ubåt.¹⁶ Nu vet vi att reguljära Whiskeyubåtar inte hade någon utanpåliggande köl. Men Whiskeyubåten var, som jag skrev i min artikel i *Forum navale*, avsmalnande i aktern, och det har fått Stefenson att nu anta att ubåten kan ha släpat aktern i botten och "orsakat en längre skåra". Det kan man ju tänka sig, men samma sak skulle i så fall också kunna gälla för vissa västtyska och italienska ubåtar som hade en utanpåliggande köl med liknande dimensioner, och för brittiska Porpoise- och Oberon-

klassubåtar, som hade en avsmalnande köl i aktern. En 60 cm bred "skåra" är inget bevis. Vidare, marinens bottenpårsrapport från 1983 talar om ett ca 60 meter långt kölspår från en stor ubåt som antas ha legat på botten och gett upphov till spåret.¹⁷ Det stämmer varken med en västtysk ubåt eller med en Whiskeyubåt eller med någon annan sovjetisk ubåt. Däremot stämmer det med Porpoise- och Oberonubåtar som hade just en ca 60 meter lång köl, och var måttet på kölens bredd är taget är inte klart. I det sammanhanget är det också intressant att den brittiske marinministern Speed hävdade att Royal Navy använde just Porpoise- och Oberonklassubåtar för operationer i svenska vatten.¹⁸

Också Göran Wallén tar upp Whiskeyubåtens "köl" och säger att den är 60 cm bred och sträcker sig från aktern till "omkring en tredjedel av skrovets längd". Det är inte riktigt, och det framgår klart från de ritningar som jag visade i det förra numret av *Forum navale*.¹⁹ Whiskeyubåtens smala akterparti blir mycket bredare redan efter någon meter, långt bredare än kölens till en Oberonubåt. Men Wallén tillför ett till synes avgörande argument. Han hävdar:

[Oberonubåtar kan] inte lägga sig på botten, då båda propellrarna ligger djupare än kölens, och skulle följaktligen riskera att skadas vid en sådan manöver. Att en ubåt av denna typ åstadkommit de upptäckta kölavtrycken är således uteslutet.

Det är inte riktigt. Ritningar och fotografier av Oberonubåtar avslöjar att propellrarna ligger långt högre än kölens precis som på en Whiskeyubåt. Rodret går för övrigt djupare än propellrarna, men ligger fortfarande högre än kölens.²⁰ Det som förvånar mig är den frenesi med vilken Wallén söker motbevisa existensen av västliga ubåtar i svenska vatten. Den brittiske marinministern Speed hävdade att Royal Navy opererade Porpoise- och Oberonklassubåtar i inre svenska vatten för att dessa ubåtar var relativt tystgående och "billiga", d.v.s. man skulle kunna riskera att förlora en Porpoise, medan, för att citera Speed, en nukleär ubåt hade varit "politiskt sensitivt". När sedan den tidigare chefen för MUSAC säger att hans brittiska kollega bekräftade att en svensk inspelningen från 1988 (från Muskö och Mysingen) visade sig härröra från en brittisk Oberon, väljer Wallén helt enkelt att bortse från denna information och menar att det måste vara frågan om ett missförstånd.

Wallén har liksom Stefenson stått fast vid ett utpekande av Sovjetunionen,²¹ men när det gäller alltför konkreta observationer har han kommit att ifrågasätta deras trovärdighet. Jag har visat att flera av de observationer som tidigare

beskrevs som otvetydiga eller "säkra" ubåtar snarast pekar mot västliga ubåtar, och nu kontrar Wallén med att det nog inte var några ubåtar alls. Wallén tar bl.a. upp observationen av vad som uppfattades som en västtysk ubåt av Typ 206 vid Utö den 23 februari 1982, och han skriver: "ÖB kunde självfallet inte ta denna enda observation som grund för ett utpekande". Det kan så vara, men observatören, en tidigare skeppare på en bevakningsbåt, ansågs som trovärdig, och örlogsbasen beskriver i sin rapport ubåten som en sannolik västtysk ubåt Typ 206. Ubåtsutredningens huvudsekreterare Mathias Mossberg beskriver den som "en av de tydligaste rapporterna om ubåtskränkningar som finns i hela materialet", men dokumenten om den stämplades "kvalificerat hemlig".²² Wallén ifrågasätter emellertid observatörens trovärdighet. Samma ifrågasättande finner vi hos Wallén när han tar upp en observation av ett periskop på Stockholms Ström den 26 september 1982. Han skriver att jag med "emfas hävdar" att periskopet "fanns på en amerikansk miniubåt, som slussats ut från något av de tre fartyg som då var på örlogsbesök i Stockholm." Därefter ifrågasätter han observatörens trovärdighet. För det första har jag aldrig sagt det Wallén hävdar att jag skulle ha sagt. Jag skriver att observationen av ett periskop i Stockholm Ström togs på största allvar av Ubåtsskyddskommissionens ordförande Sven Andersson, bl.a. på grund av tekniska indikationer och inte minst på grund av observationen av ett litet ubåtstorn (1x1,5 meter) som sågs i all sin tydlighet vid Lidingö strax därefter. Jag skriver också att observationerna sammantaget presenterades som en "mycket säker ubåt", och den presenterades för TV-nyheterna som en sovjetisk miniubåt inne i centrala Stockholm. Jag framför därefter i min artikel det orimliga i att en sovjetisk miniubåt skulle visa upp sig mitt bland de amerikanska fartygen, och jag skriver att denna farkost "kanske snarare tillhörde de amerikanska fartygen". Samtidigt skriver jag att denna observation inte är "ett bevis för en amerikansk ubåt eller en ubåt över huvud taget".²³ Men det intressanta här är att när starka argument presenterats som visar att observationer av en "säker ubåt" snarare pekar mot en västlig farkost ifrågasätter Wallén trovärdigheten i observationerna.

Wallén tar också upp observationen av ett högt ubåtstorn på nordlig kurs vid Sandhamn den 4 oktober 1982. Farkosten sågs i skymningen från klockan 18:15 under flera minuter.²⁴ Observatören var en militär utkik från kustartilleribasen på Korsö (intill Sandön). Han rapporterade direkt till basen, som förberedde att lägga en matta med artillerigranater, men ubåten dök. Strax därefter mötte patrullbåten *Mode* ubåten. *Mode* fick kontakt med den precis norr om

Sandhamn och fällde två sjunkbomber.²⁵ Utkiken beskrev "tornhöjd [som] ca tio meter. Tornet är högre än brett."²⁶ Det är klart att tornet knappast kan ha varit mer än åtta meter högt, men det är intressant att observatören säger att han såg ubåten passera genom det trånga sundet väster om Sandhamn, där han själv befann sig, d.v.s. bara på hundra eller ett par hundra meters håll. Han ska vidare ha sett ubåttornet i hela sin bredd. Det jag har påpekat är att samtliga sovjetiska ubåtar hade relativt låga torn, ofta dubbelt så breda som höga, medan västliga ubåtar, amerikanska och brittiska ubåtar, hade höga torn. Wallén säger nu att uppfattningen om tornets höjd är bestämd av vinkeln för observationen. Det är naturligtvis riktigt, men ubåttornet sades ha passerat observatören från söder till norr, d.v.s. i hela sin bredd och på mycket nära håll. Observationen kom i olika utredningar att beskrivas som en "säker ubåt".²⁷ Problemet är att om man ska ta observatörens beskrivning på allvar handlar detta om en västlig ubåt. Men Wallén skriver istället att han ställer sig "något tvekande till om det verkligen var en ubåt som observerades", och han säger vidare att min granskning är ett bevis på hur oseriöst jag arbetar. Det intressanta här är att när starka argument presenterats som visar att observationer av en "säker ubåt" snarare pekar mot en västlig farkost ifrågasätter Wallén trovärdigheten i observationerna.

För Wallén är observationerna på Hårsfjärden av en 35-40 meter lång ubåt 15 meter över botten (som mättes upp med ett ekolod) den 5 oktober, ett litet ubåttorn på 3-4 meter den 7 oktober och en observation vid utloppet från Hårsfjärden den 7 oktober (som beskrevs som "säker ubåt")²⁸ inte värda att beröra, trots att uppskattningen av längd och beskrivningar av torn utesluter en sovjetisk ubåt.²⁹ Den 11 oktober klockan 12:20 detonades en mina mot ett utpasserande metalliskt undervattensföremål längre ut vid utloppet vid Mälsten. Den lokale befälhavaren på Mälsten Sven-Olof Kviman talade om en skadad ubåt. "Ljudinspelningen tydde på reparationer", sa han.³⁰ Samma sak sa hans överordnade, chefen för Stockholms kustartilleri Lars Hansson.³¹ Också ÖB Lennart Ljung tar upp en eventuellt skadad ubåt. Han säger att detonationen gjordes mitt under farkosten och han skrev om en grön färgfläck.³² I krigsdagböckerna finns flera rapporter om en grön färgfläck på ytan, vilket är en typisk indikation på en skadad amerikansk eller eventuellt brittisk ubåt.³³ Den gröna färgfläcken beskrevs som "koncentrerat grön", den rapporteras första gången närmare 1,5 timme efter minsprängningen (13:45 av en helikopter och 14:09 av Mälsten) och den utvidgades snabbt, men Wallén hänvisar till

grönt botten slam som kan ha kommit upp vid detonationen. En färgfläck på vattenytan kan emellertid inte, efter en timme, plötsligt börja röra sig norrut och plötsligt börja utvidga sig till en tio gånger större fläck. För övrigt uppstod en olje- och slamfläck på ytan omedelbart efter detonationen. Den drev norrut en timme tidigare, och dess position långt norr om Mälsten rapporterades redan 12:55. Helikoptern fick order om att gå ut igen 14:35. Den tog 36 bilder av den gröna fläcken. Vattenprov skickades till analys, men bilder och analys har försvunnit.³⁴ Wallén finner detta naturligt, eftersom det inte kunde påvisas "någon koppling till en kränkande ubåt". Att en skadad ubåt skulle ha legat på botten och att det förekommit verksamhet på botten beskrivs av Wallén som ett påhitt av "en något fantasifull sonaroperatör".

TV-programmet *Uppdrag granskning* fann senare att en signal på 21 KHz hade sänts samma kväll från en position några kilometer sydsydost om Mälsten, kanske till den skadade ubåten, men bevisligen hade den sänts från en västlig ubåt. Signalen hade sänts med en utrustning som hade den nätfrekvens som användes av västliga ubåtar. Signalen beskrivs som kodad, en tredjedels sekund lång och den ligger dold i ett högfrekvent brus, som varar ett tiotal sekunder. Bruset har hög volym. Enligt Rolf Andersson, som spelade in bruset och signalen, är bruset (och även signalen) utan tvivel människoskapat. Bruset framstår närmast som en annonsering av signalen.³⁵ Allt tyder på att det är en ubåt längre ut som kanske söker kontakt med den skadade ubåten vid Mälsten. Detta ska också ha varit Bror Stefensons uppfattning. Chefen för marinen Per Rudberg skrev i sin dagbok: "Sedvanlig morgonkontakt med CFst [Chefen för försvarsstaben Bror Stefenson]. Bedömningen är nu att en ubåt eventuellt söker kontakt med skadad ubåt i Danziger Gatt" vid Mälsten.³⁶ Statsminister Olof Palme informerade Ulf Adelsohn efter ubåtsjakten om att en "säker ubåt" ska ha varit "här för att bistå en annan ubåt som tidigare hade havererat".³⁷ Redan tidigt var konklusionen att en ubåt skadades vid Mälsten och att en annan allierad ubåt skulle ha varit i kontakt med den. Men för Wallén är allt detta bara fantasier. Varken tekniska indikationer, uttalanden från centrala personer eller mängden noteringar i krigsdagböcker är av intresse för Wallén. Det finns, enligt Wallén, "ingen registrering av en utlöpande ubåt/undervattensfarkost som passerar vare sig väster eller öster om Mälsten".³⁸ Det intressanta här är att när starka argument presenterats som visar att observationer av en "säker ubåt" snarare pekar mot en västlig farkost ifrågasätter Wallén trovärdigheten i observationerna.

Tekniska indikationer från Mälsten (detonation mot passerande ubåt, inspelning av ubåtsljud och reparationsarbeten, den gröna färgfläcken och signalen på 21 KHz) pekade allt mot en skadad västlig ubåt samt en annan västlig ubåt som sökte kontakt med den förra. Och i allmänna termer bekräftades denna information såväl av marinchefen Per Rudberg som av statsminister Olof Palme. Vi har av allt att döma att göra med två ubåtar vid Mälsten varav en skadad (vars positioner dessutom hade bestämts natten innan av såväl sonar- som IR-kontakter).³⁹ Att sedan två ubåtar varav en skadad skulle ha gått ut en vecka senare tillsammans genom Öresund framstår därför som rimligt. Journalisten Anders Hasselbohm talade med flera personer som kunde berätta om denna händelse, vilket han skrev om i sin bok redan 1984.⁴⁰ Några personer hade sett en rapport om passagen genom Öresund. Senare kom också dåvarande arméchefen Nils Sköld att bekräfta passagen. 1987, efter att ha fått klartecken från försvarsministern, lät han sig intervjuas om händelsen. Han berättade i *Dagens Industri* att han hade blivit orienterad om saken på ett möte hos ÖB strax efter Hårsfjärdsjakten. Hasselbohm tvingade Sköld att signera varje sida av artikeln, därför att han inte skulle kunna bli pressad att ta tillbaka vad han hade sagt. Sköld sa:

Med min vetskap om att Nato fanns med i norra skärgården och att en ubåt, för att dölja sig så mycket som möjligt, gick genom Öresund i u-läge strax efter Hårsfjärden, så är det inte säkert att Nato inte var inblandat i Hårsfjärden... [J]ag bedömer det som osannolikt att Sovjet skulle ta ut en skadad ubåt ur Östersjön på detta sätt bara för att ta den enda upp till Murmansk.⁴¹

Dagen därpå preciserade sig Sköld i en intervju för *Dagens Nyheter* och sa att passagen hade gjorts "så dolt som möjligt" (d.v.s. delvis i u-läge), och ÖB Lennart Ljung sa: "Jag kan inte utesluta att sådan information gavs, men min minnesbild är oklar",⁴² vilket är det närmaste man kan komma en bekräftelse i sådant sammanhang. Men istället för att ta Sköld på allvar skriver Wallén att denna information inte har kunnat bekräftas, och han karaktäriserar Skölds uttalande som en "skröna". Varför blir centrala personers uppgifter till "skrönor" när de inte stämmer med Walléns version? Även jag har talat med centrala marinofficerare som säger sig ha sett en rapport om denna passage. Wallén skriver: "Ubåtsutredningen gjorde omfattande efterforskningar, men kunde inte finna något som skulle kunnat indikera att en av Anders Hasselbohm, Ola Tunander och nu senast Mathias Mossberg påstådd utpassage ägt rum." Man kanske bör fråga sig hur Ubåtsutredningens huvudsekreterare ställer sig till denna

formulering och varför centrala officerare säger andra ting till mig än till Wallén. För övrigt är det inte Hasselbohm, Tunander eller Mossberg som har påstått något. Vi har hänvisat till vad några marinofficerare och arméchefen har sagt, och jag har inget skäl till att misstro dem på denna punkt. Wallén skriver vidare: "Tunander har hävdade att en anonym dansk amiral (vilken visade sig vara Bork) hade sagt till honom att en skadad västubåt passerat ut genom Östersjöutloppen." Wallén skriver att det framgår av general Bengt Gustafssons artikel att en sådan passage aldrig har ägt rum, och han tillägger: "Ola Tunander har således medvetet lämnat en osann uppgift." Om Wallén hade brytt sig om att läsa debatten i *Historisk tidskrift* mellan Gustafsson och mig hade han funnit att ingen av oss har hävdade att den danske amiralen Jørgen Bork skulle ha berättat för mig om en skadad ubåt som gick ut genom Öresund. Han har berättat om andra ting, vilket framgår av debatten. Men Wallén borde åtminstone ha läst innantill innan han skriver att jag medvetet har "lämnat en osann uppgift".

Kanske hade jag kunnat stoppa här. Jag skulle kunna ha sagt att Wallén tyvärr inte intresserar sig för mängden dokument som pekar på västliga ubåtar. Jag skulle samtidigt ha kunnat sagt att avgörande dokument och avgörande fotografier, de mest signifikanta bevisen, av någon anledning försvunnit. Men allt har inte försvunnit. Bandinspelningarna (från den 11-12 oktober) finns trots allt kvar. När vi i Ubåtsutredningen fann att vissa ting inte stämde när det gäller inspelningar av ubåtsljud vid Mälsten beslöt utredningen att göra en granskning. Vi utsåg FMV:s specialister på ubåtsljud Arne Åsklint och Rolf Andersson för att analysera banden. De har ägnat sitt liv åt att lyssna på ubåt för att göra de svenska ubåtarna mer tystgående. De har varit ansvariga för samtliga ubåtsklasser från 1960-talet och framåt, och de var några av Sveriges största specialister på ubåtsljud.⁴³ Jag berättade senare för Göran Wallén, som kom in i utredningen april-maj 2001, att vi skulle göra en sådan granskning. Han sa då att det inte var någon prioriterad uppgift. Han fick emellertid bekräftat av utredningen att en sådan analys skulle göras, och han blev snart ansvarig för denna del av utredningen. Men Åsklint kallades bara till en avlyssning av banden, medan Andersson aldrig kallades vid tillfälle han hade möjlighet att delta. Wallén kom sedan att skriva en PM om bandinspelningarna som hävdade att de enda ubåtsljuden som fanns på banden var en 3:47-minuter lång sekvens av högvarvigt propellerljud,⁴⁴ som nu, enligt FOI och Forsvarsmakten, sannolikt härrör från ett litet ytfartyg *Amalia*.⁴⁵ Wallén skriver nu i *Forum navale*:

Den enda sonareffekt, som den samlade analysexpertisen bedömde härröra från en ubåt, var den 3 min 47 sek långa inspelningen. Att en något fantasifull sonaroperatör bedömt att också andra ljud kunde kopplas till främmande undervattensverksamhet (att det pågick reparationsarbeten medan ubåten låg på botten, etc) avfärdades vid analyserna 1982, liksom av MUSAC 2001.

Men vilken "samlade analysexpertis" är detta frågan om? Av de experter som sägs ha analyserat banden (enligt FOA:s rapport från 20 oktober 1982)⁴⁶ sa Bertil Johnsson till Ubåtsutredningen 2001 att han inte längre mindes något, medan de övriga två, sonaroperatören Anders Karlsson och FMV:s Arne Åsklint var övertygade om att det fanns ubåtsljud på banden, som inte begränsade sig till propellerljud. Wallén hänvisar till ett protokoll från den 19 oktober 2001, och framställer det som att Andersson, Karlsson och Åsklint sluter upp bakom Walléns version om att det inte skulle ha funnits några ubåtsljud på banden (förutom 3:47-minuterssekvensen). Det är fel. Och varför skulle samtliga dessa personer ha skrivit förord till min skrift *Spelet under ytan* om detta vore fallet. Arne Åsklint och Rolf Andersson har senare gjort en granskning av banden för Uppdrag granskning, som visar att det finns helt tydliga ljud från en ubåt: roderljud, slagljud, kavitationsljud och hydraulikljud.⁴⁷ Enligt Åsklint och Andersson innehåller banden propellerljud (d.v.s. inte 3:47-minuterssekvensen), som enligt dem kommer från en ubåt. Inspe­lingen den 12 oktober innehåller en mängd slagljud och dunkar från mycket nära håll, metalliska ljud, hydrauliska ventiler som slår igen och ljud från ubåtsroder. Enligt dem rör sig en ubåt strax intill hydrofonlinjen, och dessa ljud är mycket tydliga efter klockan 18:00, d.v.s. när sonaroperatören Anders Karlsson på Mälsten talade om inspelning av "säker ubåt".⁴⁸ Klockan 18:07 slår en ventil igen. Slaget kan avläsas i samtliga hydrofoner med en viss tidsskillnad beroende på ljudets hastighet, vilket gör att ubåtens position kan bestämmas till ca 50 meter utanför linjen mitt emellan hydrofonerna nr. 1 och 2. Det finns ett antal dunkar och slag som kan avläsas och tidsskillnaden till hydrofonerna ger oss ljudkällans position. Klockan 17:58 är den närmast hydrofon nr. 1. Tio minuter senare närmar den sig nr. 2 och ytterligare 7-8 minuter senare närmar den sig hydrofon nr. 3, och nu bara ca 30 meter från hydrofonen. Sedan hörs dunkar närmast nr. 3 och 4 för att 18:22 ligga närmast hydrofon nr. 5. Ubåten går rätt igenom hydrofonlinjen. Även om det kan finnas flera ljudkällor verkar det som att ubåten rör sig mycket långsamt, vilket också var sonaroperatörens uppfatt-

ning 1982. Och positionen vid ca 18:30 är för övrigt densamma som gavs helikoptern 1982. Tidigare på bandet kan man höra hur en ubåt startar upp ett par gånger (6-8 sekunder) med kraftig kavitation. Hela inspelningen låter som om man hade lagt ett stetoskop mot ubåtens skrov.⁴⁹ Det är uppenbarligen en betydande mänsklig aktivitet med metalliska slag, roderljud, hydrauliska ventiler och dova dunkar, som om de kom inifrån stort stålskrov. Ljuden kommer bevisligen från ett antal positioner några tiotal meter från hydrofonerna, men när starka argument presenterats som visar att observationer av en "säker ubåt" snarare pekar mot en västlig farkost ifrågasätter Wallén trovärdigheten i observationerna.

Paradoxalt nog börjar Wallén närma sig den position som marinen tidigare så starkt kritiserat: att det inte var några ubåtar alls. Från 1980-talet blev några personer utfryssta, därför att de ifrågasatte ubåtskränkningarna över huvud taget. Nu verkar det som om Wallén söker sig till denna position för att undgå ett än värre utfall av debatten. För Wallén har alla tydliga observationer, alla definitiva kontakter, plötsligt blivit till "påhitt", "skrönor" och "fantasifullhet". Man börjar se ett mönster: observationerna är inte längre trovärdiga, därför att de pekar åt fel håll. Men Walléns argument har inte längre någon kraft för han förnekar även det som kan bevisas.

Noter

¹ Enligt Wallén skulle jag ha antytt att det var Försvarsmakten som skulle ha utsett Göran Wallén till militär expert i Ubåtsutredningen. Det har jag aldrig gjort, och jag var själv med om att diskutera en möjlig representant för marinen i utredningen. Den danske amiralen Jørgen Bork har aldrig berättat för mig om någon skadad ubåt som gick ut genom Öresund (se Tunander, 2009, "Det så kallade Elefantmötet – Slutreplik till Bengt Gustafsson", *Historisk tidskrift*, nr 2, s. 251-255). Jag har heller aldrig skrivit det Wallén påstår att jag har skrivit om observationen inne i Stockholm i slutet av september 1982. Vidare har jag har inte, som Bror Stefenson skriver, hävdatt att det inte skulle vara några ubåtar alls, och jag har heller inte förnekat att det skulle finnas sovjetiska minifarkoster, men det är inte känt att Sovjet hade någon offensiv ubåt på 20-30 meter före Pyranjan som blev operativ 1988-89.

² Grandinrapporten, 1982. 'Granskning av ubåtsjaktverksamheten mot bakgrund av händelserna i Stockholms skärgård', för Chefen för Marinen 3 december 1982, s. 24-25.

³ Tunander, *Hårsfjärden – det hemliga ubåtskriget mot Sverige* (Stockholm: Norstedts, 2001); Tunander, *The Secret War against Sweden – US and British Submarine Deception in the 1980s* (London & New York: Frank Cass, 2004); Tunander, *Spelet under ytan – Teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige 1982* (Göteborgs Universitet och Stockholms Universitet, Forskningsprogrammet *Sverige under kalla kriget*, nr. 16, 2007), reviderad upplaga 2009, se länk http://www.prio.no/upload/people/ola_tunander/Spelet%20under%20ytan.pdf

⁴ Mauno Koivisto, 2008, 'Ubåtshysterin orsakade mig plåga', *Svenska Dagbladet*, 3 september.

⁵ Se särskilt min reviderade upplaga av *Spelet under ytan – Teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige 1982*.

⁶ Ubåtsskyddskommissionens rapport *Att möta ubåtshotet – Ubåtskränkningar och svensk säkerhetspolitik* (SOU 1983:13), s. 40.

⁷ Ibid. s. 10.

⁸ Vidcoinspelning från Ubåtsskyddskommissionens presskonferens den 26 april 1983 (privat arkiv).

⁹ Bror Stefenson intervjuad i Rapport, SVT2 (26 april 1983).

¹⁰ *Ubåtsfrågan 1981-1994 – Rapport från Ubåtskommissionen* (SOU 1995:135), Stockholm, 1995, s. 144-146.

¹¹ Enligt dåvarande försvarsminister Anders Thunborg var det Carl Bildt som var "den starke mannen i kommissionen". Se Thunborgs artikel: "Ohållbart att peka ut Sovjetunionen", *Dagens Nyheter*, 6 maj 2001.

¹² Olle Svensson, *Maktspel synat – På Erlanders, Palmes och Carlssons tid* (Stockholm: Norstedts), s. 85.

¹³ Anteckningar gjorda av Olof Palmes statssekreterare Ulf Larsson från mötet om ubåtsjakten i Hårsfjärden den 21 oktober 1982. Deltagare: statsminister Olof Palme (OP), utrikesminister Lennart Bodström (LB), försvarsminister Börje Andersson (BA), statssekreterare Ulf Larsson (UL), Anderssons statssekreterare Per Borg (PB), Palmes sekreterare Hans Dahlgren (Hans D), Börje Anderssons personliga sekreterare Toivo Heinsoo, överbefälhavare Lennart Ljung (ÖB) och försvarsstabschefen Bror Stefenson.

¹⁴ Intervju med Caspar Weinberger, *Striptease*, TV2, (7 mars 2000) och intervju med Keith Speed, *Striptease*, TV2, (11 april 2000).

¹⁵ Kjell Prytz citerad i Jacob Børresen, Gullow Gjcseth og Rolf Tamnes (2004), *Norsk forsvarshistoria (bind 5) – Alliansforsvar i endring*, Bergen: Eide Forlag, s. 43-44.

¹⁶ Erik Eriksson, 'Sovjetisk ubåt i Hårsfjärden: kölens mått stämmer exakt', *Stockholms-Tidningen*, 27 september 1983 (citerat efter Hasselbohm 1984 [se nedan], s. 96).

¹⁷ Chefen för 6 Minröjningsavdelningen Dick Börjesson till chefen för marinen Per Rudberg, Rapport efter genomförda sökföretag i STOCKHOLMS skärgård samt i HÅRSFJÄRDEN i samband med ubåtsincident (16 bilagor), handläggare MS/Und Örlkn N-O Jansson och C6mrojvjd tjänsteställe, Kn K Pejdel, 6 mars 1983 (delvis avhemligad 22 september 2008).

¹⁸ Intervju med Speed, 2001.

¹⁹ Ola Tunander, 2009, *Forum navale*, nr. 65, s. 130.

- ²⁰ Se t.ex. <http://www.hazegray.org/navhist/canada/postwar/oberon>
- ²¹ Per Rudberg, Bror Stefenson, Emil Svenson och Göran Wallén, 'Sovjet litade inte på vår neutralitet, *Svenska Dagbladet*, 2 oktober 2007.
- ²² "Nyckeln till Hårsfjärden", *Uppdrag granskning*, SVT1, den 11 juni 2008. Se även Mathias Mossberg, *I mörka vatten – Hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan* (Stockholm: Leopard, 2009), s. 72-75; se också bilaga s. 200-206. Ubåtsutredaren Rolf Ekéus har skrivit ett stöduttalande på bokens insida: "Mossberg har på ett elegant sätt bidragit till att rätta ut frågetecknen runt ubåtsfrågan".
- ²³ Ola Tunander, 2009, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan", *Forum navale*, nr. 65, s. 133-134.
- ²⁴ MAna: Rapport om Hårsjärdsincidenten 27/9-15/10 1982, bilaga 25.
- ²⁵ Emil Svensson. *Under den fridfulla ytan* (Stockholm: Marinlitteraturföreningen, 2006), s. 135.
- ²⁶ MAna: Rapport om Hårsjärdsincidenten, bilaga 25.
- ²⁷ SOU 1995:135, s. 140.
- ²⁸ Se CÖrlBO Krigsdagbok (Chefen för Örlogsbas Ost Christer Kierkegaard), 27 september–15 oktober 1982. Ibid.
- ²⁹ Se Tunander, *Spelet under ytan*.
- ³⁰ Sven-Olof Kviman, *Aktuellt*, SVT1, (7 mars 2000).
- ³¹ Peter Kadhammar, 'Vi tvingades släppa ubåten – Dagbok från ubåtsjakten', *Z*, 25 november (1987), s. 99-107.
- ³² General Lennart Ljungs Dagbok, 1978-1986 (handskriven och renskriven version), Krigsarkivet, Stockholm.
- ³³ Frågan behandlades i Tunander, 2009, *Forum navale* nr. 65, s. 137-138, men mer utförligt i Tunander, *Spelet under ytan*, s. 163-177.
- ³⁴ Se Tunander, *Spelet under ytan* (reviderad upplaga), s. 163-177; se även SOU 2001:85. *Perspektiv på ubåtsfrågan – Hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt*. (Stockholm: Statens Offentliga Utredningar, Försvarsdepartementet, 2001), s. 123-125.
- ³⁵ *Uppdrag granskning*, SVT1, 11 juni 2008.
- ³⁶ Per Rudbergs dagbok för den 14 oktober 1982. Avsnittet visades i programmet 'Uppdrag granskning' den 11 juni 2008.
- ³⁷ Ulf Adelson, *Partiledare – Dagbok 1981-1986* (Malmö: Gedins Förlag, 1987), s. 97.
- ³⁸ Göran Wallén. 'Hårsfjärden 1982 – Fakta i målet', *Tidskrift i Sjöväsendet*, no. 1 (2002), s. 50.
- ³⁹ CÖrlBO Krigsdagbok och Chefen för Mälsten (Sven-Olof Kviman) Krigsdagbok 10-11 oktober 1982.
- ⁴⁰ Anders Hasselbohm, *Ubåtshotet – En kritisk granskning av Hårsfjärdsincidenten och ubåtsskyddskommissionens rapport* (Stockholm: Prisma, 1984).
- ⁴¹ Anders Hasselbohm, 'Fem år och två månader efter Hårsfjärden kommer bekräftelsen: Skadad ubåt smög ut genom Öresund', *Dagens Industri*, 16 december 1987; se även Tunander, *Spelet under ytan* (reviderad upplaga), s. 330-336. Det är minst sagt orimligt att tänka sig att två sovjetiska ubåtar skulle lämna Östersjön på detta vis. En skadad sovjetisk ubåt skulle gå till Leningrad eller Baltikum.
- ⁴² *Dagens Nyheter* 17 december 1987.

⁴³ Se förord till Tunander, *Spelet under ytan*.

⁴⁴ Göran Wallén, 'Racal-bandens från Mälsten öden och äventyr m.m.' PM *Ekéusutredningens arkiv* (208:4), Riksarkivet, Stockholm (2001-09-03).

⁴⁵ Inspelade ubåtsljud kan vara ytfartyg, *Försvarsmakten*, 19 maj 2008. <http://www2.mil.se/sv/Nyheter/Nyheter-milse/Inspelat-ubatsljud-kan-vara-ytfartyg/>; Erland Sangfelt och Gunnar Sundin, 'Resultat av analysuppdrag HKV 23 321:61522 MTRL ref 252:3301, FOI. http://www.foi.se/upload/Analysrapport_%20Ubatsljud08_R_2509.pdf

⁴⁶ MAna: Rapport från Hårsfjärdsincidenten (bilaga 38, underbilaga 2).

⁴⁷ 'Nyckeln till Hårsfjärden', *Uppdrag granskning*, SVT1, 11 juni 2008; Se särskilt min reviderade upplaga av *Spelet under ytan – Teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige 1982*, s. 216-228. Se länk ovan.

⁴⁸ 'Nyckeln till Hårsfjärden', *Uppdrag granskning*, SVT1, 11 juni 2008.

⁴⁹ Se Tunander, *Spelet under ytan*, s. 220-228 (reviderad upplaga; texten inkluderar Åsklints anteckningar från bandinspelningen).